

րիդի մէջ արդէն արբար համարուի սկզբնաւորութիւնն մը ունի։ Նկարչութեան մասին մէջ ցուցադրած է երկու գործ, «Փողոցի անկիւն» և «Մ'տնաբլթը» որոնք կ'ապացուցանեն իր ուշադիր դիտողութիւնը փողոցի տեսարաններուն, էականիբու չարժեւէքին։

«Յուցակին մէջ, Պ. Զաքարեան «միջազգային բաժնին» մէջ նշանակուած է Յոյն է կարծիւ, եւ այս պարագային մէջ պէտք է ըսել որ իր տաղանդը պատիւ կը բերէ Յունաստանին. իր «Նաթիւն-մոռթ»-ները զմայլելի են, չինուած նկարչութեան սերտար նկարչի մը ձեռքով որ իր արուեստը Շատոնէրի պատուական դպրոցէն ուսած է, պտուղները, սփռոցները, ձերմակ փայտէ պղտիկ սեղանը, դուլը, բողկուկները, ամենասիրուն երփնագլուղութիւն մը ունին, գորշ միջոյրտի մը մէջ որ ամէն բանի ներդաշնակութիւն ու կեանք կուտայ»։

Երկու հայ նկարիչներուն ազգայնութիւնը ճշդիւ տալու համար, «Անահիտի» անօրէնը նամակը գրեց Պ. Ժեֆուուային։ Մեծանուն ճանապարհ իր, սխալ սրբագրեց հետեւեալ հատուածով որ երեցաւ իր Le Journal յաջորդ յօդուածին մէջ.

«ԱՅԱՆՍՍԱՆ».—Պ. Զաքարեան, որ այնքան նեղցեցիկ «Նաթիւն-մոռթ»-ին կը ցուցադրէ՝ միջազգային անուանուած բաժնին մէջ, յոյն չէ եղեր, ինչպէս ինքի ըսած էին, այլ հայ։ Պ. Էնկուր Եաշին որ իր թղթական բաժնին մէջ արժանագրուած է նմանապէս հայ է, Այս կէտին ճշդութիւնը շատ արդարացի կըրողով ինքնէ ուզած են մէկ քանի անգիր, որոնցմէ կը յիշեմ Պ. Պ. Ջերաշ, Ժ. Մ. Ապտուլլահեան, Արչակ Զօպանեան։

«Այս վերջինքինի կը գրէ՝ «Հայ ժողովուրդը այս միջոցին դժբաղդ պայմաններու մէջ դրտնուելով, Արուեստանագէտն մէջ չկրցաւ երեսն յատուկ անկիւն մը ունենալ՝ որպէսզի հոն համախմբէր իր մտաւորական կամ ճարտարագործական կարողութեանց այլազան արտայայտութիւնները. ստիպուեցաւ տարադիւլ իր գործը մէկ քանի օտաւ ազգերու բաժնիներուն մէջ։

«Հունցարական եւ պարսկական Յուցարաններուն բնդանուր յանձնակատարները երկու հայ են, Պ. Լուջայ ար Պելա եւ Պ. Քիթապճի խան զօրավար ու հայկական արուեստի ու ճարտարագործութեան արտագլուղութիւններ, ցուցադրուած են ուսակալ, թրջակայն պարսկական, եւն բաժնիններու մէջ։ Բայց ինչ որ կ'ուզեմ որդիանան ամէն բանէ առաջ, այն է թէ այդ երկու նուր ու մեծ արուեստագէտները, Եաշին ու Զաքարեան, զորոնք բարձրօրէն զընաճատած էք, հայ են և իսկ պահուն ուր պաշտօնական եւ-րոպան հայ ժողովուրդը իր քանի հիշեալին բնագաղտութեան մը ձեռքը որ կը քանցայ ամէն միջոցներով զայն բնայինը ընել, մինչ ուրայն պիտի բլլայինք տեսնելով որ գոնէ մտաւորական եւ-րոպան արգարութեան

հարկ մը կը մատուցանէ այս ժողովուրդին որ արժանի է—միշտ պիտի կրկնեմ — աշխարհի համակրութիւնը գրաւելու, ոչ թէ միմիայն ուրովեանու դժբաղդ է, այլ մանաւանդ որովհետեւ քաղաքակրթութեան տարբեր մըն է»։

«Գրութեանն ու զգացմանը համաձայն
ԿԻՆՍԻՍԻԱԿ ԺԵՖՈՒՈՒԱ

ԳՐԲԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

—o—

ԲԱԶՄԱՒԷՊ . — « Բազմաձէպ »-ին վերջին մէկ քանի թիւերուն մէջ հաստատուած ուսումնասիրութեամբ մը, Հ. Արսէն Դաղիկեան կը ձգտէր ի վեր հանել Հ. Արսէն Բազարատունիի «Իլիական»-ի թարգմանութեան գեղեցկութիւնները։ Արդ, երբեք ներբողեան մը այնքան ձախող ու ներբողեան լին համար նոյն իսկ վնասակար չէ եղած մը քան այս ուսումնասիրութիւնը։ Փոխանակ բընադրին ու հայերէն թարգմանութեան բաղդատութեամբ ցոյց տալու այն ճարպկութիւնը, երկու լեզուներուն հասաւարայեւ խորին տերացումը եւ այն մազիստրական կատարելութիւնը որով Բազարատունին Հոմերի լեզունի գեղեցկութիւնները վերարտադրած է նարեկացիի լեզուով, փոխանակ վերլուծելու տաղաչափի անգլուգական կարողութիւնները զոր Բազարատունին պարզած է այդ արույրէ եւ արծաթէ տողերուն հոյակապ շարքին մէջ, Հ. Արսէն Դաղիկեան միմիայն մատնանիլ էր նոյն բան մը զոր ինքը կը համարէ Բազարատունիին ամենամեծ յատկութիւնը եւ որ ընդհակառակն Բազարատունիին գործած սխալներէն մէկն է, եւ սխալէ աւելիքան մը «յանգանք» է. Դաղիկեան կը յիշէ «Իլիական»-ին վերագրիւնը (արծաթ թաթիկ, քաջաղիւղ, ամպ քաղապին եւն) որոնք ընադրանի մէջ միշտ նոյն բառով կը յեղձիւրուի, կը յիշէ նաեւ այն բոլոր տողերը որոնք ընադրին մէջ նոյնութեամբ կը կրկնուին զանազան էջերու մէջ, եւ ցոյց կուտայ թէ Բազարատունին այդ վերագրիւններն իւրաքանչեւ ընդհանրութիւններով ինչպէս ձեռք մտնող թարգմանած է հայերէնի եւ թէ ընադրին մէջ նոյնութեամբ կրկնուած այդ բոլոր տողերը իրարմէ բոլորովին տարբեր կերպով հայացնելու «թուռ տը ֆոնա» զորմած է. Հ. Դաղիկեան կը կարծէ որ ասի թարգմանական արուեստին կատարելութեան զարգաթնայէտն է եւ միանգամայն ապացոյց մը հայերէն լեզունի գերազանց ճոխութեան։ Հիմովիկն սխալ է այս տեսութիւնը։

մեր լեզուն, այնչափ՝ եթէ ոչ աւելի՝ ճորհ է որչափ հայերէնը, եւ Պիտիպորտեանը որ հաւաքեցին ու վերջնական ձևովը խմբագրեցին «Իրիական» ու «Ողբական» մտքերուն չանցեցին յեղիզուած վերագրելուն եւ կրկնեւած տողերուն միօրինակութիւնը ջրնջել՝ այդ միօրինակութիւնը, այդ կրկնութիւնը, հին գրականութեանց մէկ յատկանիշը ու մէկ միամիտ ու սիրուն գեղեցկութիւնն է. ո եւ ի թարգմանչի պարտաւոր է այդ յատկանիշը եւ այդ գեղեցկութիւնը անհղծ պահպանել, Տաղաշտիկ ու հայերէնագէտը զբաղեցան ու գեղեցկագէտն աւելի զօրաւոր են հանդիսացել Բագրատունիին մէջ, եւ փոխանակ թարգմանութեան արուեստին հիմնական մէկ կանոնին հետեւելու. Գնացողը բլլալու, իր տաղաշտիկ եւ հայերէնագէտի անապառ ուժերուն ազատ ասպարէզ է տուել, Հիացումը զոր ունիք Բագրատունիին համար, ասով է՝ այդտեսարանը, լայն անօգուտ չենք նշկատել ճշդը սա կէտը թէ մեր մեծ մարդերուն ճնարար յատկութիւններուն վրայ պէտք է որ հիշանաք եւ ոչ թէ սխալներուն:

Լ՝ԱՐՄԵՆԻ — Պ. Մինաս Զերազի հայրենասիրական թերթին յունիս ՚ի թուոյն մէջ հետեւեալ տողեր կը կարդայք «... Պարսկական թարգմանի պարուհիներուն մէջ աչքի կը դարնէ «գեղեցիկ Զիպան», մանկաբողջ Հայուհի մը, որուն այնքան շնորհալի որքան պարկեշտ խաղացումներ եւ ակնախորտի գեղեցկութիւնը հասարակութեան հիացումը կը գրաւեն: »

«Գեղեցիկ Զիպան» իրօք շատ շնորհալի, շատ նրբաձեւ ու ճապուկ Հայուհի մըն է, որ կը պարէԱրեւ՝ լքի վաւաղտ պարին, որոնց մէջ զլիսաւոր դերը կը կատարեն ծիծերը, փորը, եւ... հակափորը: Զիրցանք բացատրել պարկեշտ՝ բարուն գործածութիւնը այդ պարերուն, որոնց միակ գեղեցկութիւնը, անոնց համար որ կ'ախորժին այդպիսի գեղեցկութիւններէ, ճիշտ իրենց անպարկեշտութեանը մէջ կը կայանայ, Գ'ուգիւնը գիտալով թէ (պարկեշտ) (décent) բառը ինչ իմաստ ունի պ. Զերազի բառաբանին մէջ:

«ՄՇԱԿ» — Թղթակցութիւնը զոր Պ. Ա. հարունեան հրատարակած է «Մշակի յունիս 21ի թուոյն մէջ»՝ Վաղվիկ հայկական ցերեկ կոթիթին մասին, կը պարունակէ կարգ մը սխալներ, որոնց տմարեք արդիւնքն են տգիտութեան, եւ մէկ քանի՝ անուղղմտութեան:

«Մուռն-Միլլի»-ը կը գրէ պ. Ահարոնեան, իր խաղի համար ընտրել էր Կորնելի ամենախալանի տրագիտիաներից մէկը՝ «Պիլիզիտ», որի վերջին գործողութիւնը կատարեց՝ Արդ, Մուռն-Միլլին խաղաց «Բոլիզիթի» չորրորդ արարտածը, եւ ոչ թէ հինգերորդը:

Այնքան է որ պ. Ահարոնեան չէ կարգացած Բոռնէյի գլուխ-գործողը:

Բարձրահայեաց ու սրտմտեալ տողերով ըընհաղատելով իմ բանաստեղծութիւն, պ. Ահարոնեան կը գրէ, «... Բայց ինչ անուանանք պ. Զօպանեանի այն վարմունքները նա իրբեւ յայտնի տաղանդներ օտարները անպ թւում էր անուանուներ որոնց մասին հալկա թէ Հայը լսած լինի, ինչպէս հայտնցնել, օրինակ, Լորիս Միլիթի, եւ Մանուէլեան, Սվահեան, Համաձայն ենք, պ Մանուէլեանի մի վերին աստիճանի աշխատաւոր ուսանող է, որ վերջերս իր կատարած մէկ քանի աջող բժշկական փորձերով մեծ յոյսեր է տալիս եւ համարում է զիտական ասպարէզում լաւ սկընհակ, բայց միթէ այդքանը բաւական էր եւ իրաւունք էր տալիս Պ. Զօպանեանին համարեա աշխատանոցի գարձած հայ անունների հետ յիշատակել նաեւ Մանուէլեանին, » Որչափ տող, այնչափ սխալ, եւ Մանուէլեանը, ծահիւնը եւ Սվահեանը Լորիս Միլիթովին ու Ալվազովսքիին հետ մէկտեղ չանուանեցի, հայ մտքին այդ երեք «նոր» արտայայտութիւնները յիշեցի՝ «իրբեւ հայացուցումները շարդերէն անմիջապէս յետոյ իսկ ցեղին մասաւորական կորովին մշտավառ կենսականութեանը», եւ զանոնք յիշեցի ոչ թէ իմ անձնական համակրութեան վրայ հիմնուելով այլ «իրբեւ բարեգեան հեղինակութիւններէ գնահատուած անձնաւորութիւններ»։ Պ. Ահարոնեան լուրջ ըընհաղատի զեր չի կատարել իմ բացատրութիւններս խնդրութիւնով, իսկ «որոնց անունը Հայը անգործ հալկա թէ լսած լինի» բառերը կրնան ենթադրել տալ թէ Պ. Ահարոնեան հայ մամուլին չի հետեւել, երկու երեք տարիէ ի վեր, Մանուէլեանի, ծահիւնի եւ Սվահեանի անունները ամենէն յաճախ յիշուած եւ ներքողուած անուններն են մեր թերթերուն մէջ, եւ եթէ կովկասեան մամուլը նուազ ուսաբարբառ է անոնցմով, յանգանքը իրենէ է Պ. Ահարոնեան կ'ապացուցանէ իր այս գրուածքովը թէ Մանուէլեանի մասին ձկնոտ արձակելու խաղաղգնէ առաջ՝ եւ ոչ իսկ զիտմարտութիւնը ունեցած է անոր կատարած աշխատութիւնները մօտէն ուսումնասիրելու, եւ եթէ այդ բանն ընելու համար գիտական բաւականաչափ զարգացում չունի, գոնէ ձեռնասանելի տեղեկութիւն անիւնու այդ աշխատութեանց մասին: Մանուէլեանի կատարած է ոչ թէ «բժշկական» աշխատութիւններ, այլ «հիւստամաքանութեան եւ ընդհանուր բնաստեղծութեան» հետազոտութիւններ, իր զորքը կը կայանայ ոչ թէ «մէկ քանի աջող փորձերում» մէջ, այլ գիտական ամենակարեւոր «վարկածի» մը գիտելու ասացնողով ինքնուրոյն ու շատ փափուկ խուզարկութեանց մէջ. եւ թեւեւ տաւալին ուսանողական ջրջանը չէ լրացուցած, Մանուէլեանի այսօր «ուսանող» է ինչպէս պ. Ահարոնեան զայն կ'անուանէ, այլ եւրոպայի բարձրագոյն գիտական շրջանակներուն մէջ կը համարուի «գիտուն» մը, եւ իր որոշ ու շատ

պատուաւոր տեղը ունի արդի զիտութեան մէջ իր գործը դասադրեցերու մէջ անցած է արդէն, — բան մը որուն չեն յայտնած հասնել բաժնաժխտ ակումը բրոֆեսորներին: Անպէս որ ու եւ է հայ բանաստի որ հայ ցեղին մտաւորական արտայայտութեան զրաջ խոսեցող արիթմետիկական, պարտաւոր է այսօր Մանուէլեանի անունը յիշել իրենք արդի Հայութեան նորագոյն չլրացման ամենէն նշանակալից ու փառաւոր անուններէն մէկը: Փոխանակ ուրիշներուն «պփո»ի դասեր տալու, Պ. Անարոնեան պէտք է որ նախ ինք իր չափը գիտնայ եւ «համաժողովական» զգացումը ըստած բարձր քիչ մը ունենայ:

Երբ վերջապէս Պ. Անարոնեան կը մեղադրէ իր «Հայութիւնը չափաքանց գոված ըլլալ», իր կը գրէ «մեր ընդհանուր գովելը օտարներէ առաջ իր անպատեհութիւնը ունի, որի չափաքանցութիւնը մանաւանդ ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ երկի բացատրական հետեւանքներու հասնելուց զուրկ չէ», ուղղաւորութեան խոչորակաւոր մը ապացոյցը կուտայ դարձեալ: Եւ իմ ապա «չափաքանց գովելու» օրոգորութիւն երբեք չիմ ունեցած: Բանաստեղծական մէջ, տառուճի յայտանքի որ եւ որպէս մեր գծադրութեանց տանն չիլիցն այն «երեսներ բայց նշանակալից եւ արի բաժինը զոր մեր ցեղը ունեցած է զաղաքակրթութեան գործին մէջ», եւ այդ «խոսքի» բայց արի բաժինը» բացատրիցի ֆրանսացի հասարակութեան որ մեր ցեղին անունը հազիւ լսած էր յարգերէն առաջ եւ հիմակ ալ ընդհանրապէս մեր աղէնքներով միայն մեզ կը ծանօնայ: Ասոր եւ իմ ցեղս չափաքանց գովելու» մէջ անուն տարբերութիւն կայ: Եւ ըստոր ունիլդերներէն, միայն Պ. Անարոնեանն է որ կը ցերէ է ենթադրել իմ իմ բանաստեղծութեան «բացասական հետեւանքներ կարող էր ունենալ», օգտյն ու անիմատ եւնիպորութեանը որ տեղ, Պ. Անարոնեան աւելի պարկեշտ բան մը կ'ընէր եթէ պարզապէս արձանագրէր այն ընդունելութիւնը որ ֆրանսացի հասարակութիւնը ըրաւ իմ բանաստեղծութեան, եւ փոխանակ իր անձնական վճիռներուն «(Ոտոն)» կամ «(Լա մոտոն)» ֆրանսացի քննադատներուն տպաւորութիւնը հազորդէր «Մակ»ի ընթերցողներուն:

— Նոյն «Մակ»ին յունիս 27ի թուոյն մէջ կը գտնեն Պ. Մալուսեանին մէկ թղթակցութիւնը, որ կը պարունակէ հետեւեալ շնորհալի տողերը Հայութիւնը եւրոպային ծանցցելու փորձող բարեգաբնակ մէկ քանի Հայերուն մասին:

«Երբաւրով Մօրանի գերբը, եւ սակամայիշիցի մի քանի յօդուածներ, որ առիթ ունեցայ աչքի անցկացնելու Պարիզի հրատարակութիւնների մէջ հայ գործիչներին եւ գրողներին մասին: Անկողմանակալ գիտողին ապնչնում է մի երեւոյթ: — Երբան եւրոպացի գրողներ կ'ուսումնասիրողը «բարեխիղճ» է, ձգտող թափանցել ճշմարտու-

թեան մէջ եւ ընդունակ բացատրելու մի ժողովրդի կեանքի երեւոյթները, այնքան հայեր, որոնք ուզում են ծանօթացնել եւրոպային իրանց ազգին հետ» «անարբիւրճ են եւ անընդհատ»: Ով պիտեաներ լուսնաշէր հայերին հայերի կեանքը, հայկական մտաւոր շարժումները, եթէ ոչ նոյն իսկ ինքը հայը: Ինչպէս տեսք որ անոն անգամ, երբ ձեռ առիթ է ներկայանում կարգալու ու եւ դրուած հայերու մասին, դրուած կամ «թելադ ուած» հայի ձեռքով, — ասուում եւ «թելադրուած», ուրովհետեւ չառ անգամ այդ յօդուածները լոյս են տեսնում օտար պնդիւններով — դուք գտնում էք անհամաձայն անարախիղճութեան չտեսնում ապացոյցներ: Վերջերս, օրինակ, Պարիզի մի լրագրում տպած յօդուածի մէջ, ուր խօսուած է «հայ խառնուց» մասին, հեղինակը, — կեղծանուն մի հայ, կամ թելադրուած մի հայից — թուելով հայոց մեծ գրողներին, տալիս է եւ մի անուն, որը եւ չիմ էլ չեմ, ինչպէս եւ չէք լսել երեւել եւ դուք, հայ ընթերցող, եւ եթէ մեր մեծ գրողները նրանք են, որոնց անունն անգամ չը գիտենք, մենք հայ գրողներս, — ապա ուրիշն երեւակայիցէք միւս «ճշմարտութիւնները», որ ծանօթացման աւանան տակ մի խուճք գրական ցամաքին հազորուած են եւրոպացիներին, գոր «ազգին մաստուցած իրանց ծառայութիւններէ», երեւել «պատրերը» լրացնելու համար է, որ ֆրանսիական մի ուրիշ հրատարակութեան մէջ մի ուրիշ հայ պատմիչ է համարում «միջակ գրողը» անունները հայոց մտաւոր կեանքի այնպիսի սիւներին, որոնց Պ. Մօրան անուանում է մեր մտաւոր շարժման հողին»:

Պիտի չորակեմ այն գիպացումները որ Պ. Մալուսեանը կը ցան մեզ այսքան ծանր ու կոշտ բացատրութիւններ գործածելու բոլոր այն Հայերուն մասին որ Բարիզի մէջ հայասիրական շարժում մը ստեղծելու համար ջանքեր ըրած են: Պիտի յիշեմ միայն որ այդ Հայերուն մէջ, ի միջի այլոց, Իսթընուրի պէս անձնուէր ու ազնիւ անձ մը եւ Տիգրան երկաթի պէս հոյակապ տաղանդ մը գտնուած են: Պ. Մալուսեան որ ունէ անունն չ'որոշեր եւ անհուն մէկանց կ'ուղղէ իր հատափետուով, ատուր նախատած կ'ըլլայ մեր ազգին ամենէն յարգելի գէմբերէն երկուքը: պիտի չըբաղիմ, ըսի, այս վարձանքը որակելու: պիտի ցոյց տամ միայն իմ երբեք յարձակում մը այնքան ստալոյ, այնքան անգող, այնքան անիմատ հիմունքի վրայ չէ կ'ըլլերիւմ, որքան Պ. Մալուսեանին: Բարիզի մէջ ոչ մէկ Հայ օտար կեղծանունով յօդուած չէ հրատարակած: կը հրաւիրեմ որ պ. Մալուսեան մէկ հատիկ պարագայ մը չիլէ իրեն հաստատում իր ըսածին: Իսկ յամախ պատահած է որ Հայերը մղած ըլլան ֆրանսացի գրագէտներ Հայոց մասին գրելու: պ. Իսթընուրի թելադրութեամբ Բիւսանուս, Ալպէս Լը Թուս, Ռոչֆոր, Տիգրան երկաթի թելադրութեամբ Մոռնի Պաւս, եւ իմ թելադր-

բութեամբս՝ Ռոջֆոր, Գլենմանս, Վլքթոռ Պե-
աու, Սեյմոն, Տոբեմոն, Բիլեւ Քիլսոն, Լէոն Մա-
րիէն, Կապրիէլ Սէյլլ, Հանրի Պեթ, Սեաթոլ
Փրանս, Կոնիէ եւ ուրիշներ Հայոց մասին գրած
կամ բանասիրած են։ Իսկ ինչի Հայ Ուսանողաց
Հայրենասիրական Միութեան գրքամատ, Ռոջ-
ֆոր, Էնէնսթ Ռոջ, Անաթոլ Լըոուս - Պոլիէ, Ե,
Ալգէն Վանալ, տիկին Շէլիկա-Լէվի բանա-
խօսութիւններ արտասանած են հայկական
խնդրոյն մասին. հետաքրքիր էի գիտնալ թէ
պ. Մալումեան այս բարբիւն մէջ ի՞նչպէս կրցած
է տեսնել «սանձարձակ անբարեխղճութեան
չտեսնուած ապացոյցներ»։ Միակ օրինակը զոր
պ. Մալումեան կուտայ իր գալոյցը արդա-
բանելու համար (եւ առնալ անորոշ, տասնց
տիւղոսի եւ հեղինակի անուան ճշգրտի), հայ
կանանց մասին բարի, խան թերթի մը մէջ վեր-
ջեր Երեւան յօդուած մըն է՝ «այդ յօդուածը
«Ամփոփում»ին մէջ հրատարակուած էր, «Ժու-
լիա Վլատայն» ստորագրութեամբ Ժուլիա Վլա-
տա սքոզայ հայ մը չէ՝ այլ եւրոպացի կին
մը որ այդ անուանով կը ստորագրէ իր յօդուածը
անախօսք տպագրութիւն մը կը թո-
ղուր հայ ընթերցողին վրայ, որովհետեւ հայ
թարգերուն մասին շատ յոռի գազաւար մը կու-
տար, հայ կինը ներկայացնելով իրեն ստուկ
մը զոր ամուսինը կը խոյտանդէ, կը հարստա-
հարէ, կը նախախ, կը ծնծէ եւ կը շահագործէ,
Չեմ գիտիմ թէ մէկը տեղեկութիւն տաւ՝ մ
Ժուլիա Վլատայն, թէ ոչ ի՞նչը ես յերէն
գիտէմ արդէն եւ անմասն կատարած է իր ու-
սանձամարտութիւնը (ինքն ծանօթ եւ է Հայ
երեւել յարաբերութիւն չէ ունեցած այդ տիկ-
նով հետ, եւ իր ազգայնութիւնը Պ. Մալում-
եանի թղթակցութեան ընթերցումէն յետոյ
միայն իմացայ «Ամփոփում» ի խմբագրութեան),
բայց սա պարտին է՝ որ Ժուլիա Վլատա՝ իր
յօդուածը գրած է հետեւեցող ուսանայ վրպա-
սաններու նկարագրութիւններուն. հայ կնոջ
կայտը թիւիչ ուսումնասիրած է ինքը ոչ թէ
իրականութեան մէջ, (ոչ մէկ անձնական գիտա-
գութիւն չի պարտանակի իր յօդուածը), այլ
Պոսլանցի, Բաֆֆի, Ալգեանի, Շերիմապազի
վէպերուն մէջ, որոնցմէ թայմանիկ հատու-
ածներ արտատպած է(*)։ հաւանական է որ ու-
սանայ մը օգնած ըլլայ տիկին Ժուլիա Վլա-
տայն՝ այդ յօդուածը գրելու(**)։ Բայց չեմ
հասկնար որ ատոր մէջ Բարիդի հայ գործիչները
ինչ՞ով «անբարեխղճ» կրնան համարուիլ։

(*) Այս հանրամարտը անուններու հետ, տիկին Վլա-
տա մը լիջէ նաեւ «Գործող» անուն վրպատն մը, եւ
այս անունը որ Պ. Մալումեանը գալթիպեղեցուցի է, սու-
սանայ զօրի մը անունն է գաղտնայ։

(**) Վերթին պահանքի՝ շնորհակալ տիկին Ժուլիա Վլա-
տայն, որուն գրած է՝ «այս մասին տեղեկութիւն
հաղթելու համար, հետեւեցող երկուքը»։ Չայ չեմ եւ
հալցելու գիտնալու առակով թիւնը չունին Յիշած կը-
տորները քաղած եմ Պ. Վեներովսքի մէկ Թարգմանու-
թեանն որ ուսուցան թերթի մը մէջ երեւած է։

Պ. Մալումեանի յօդուածին վերջին շանթը
որդապէս ինծիկ ուղղուի, եւ այդ շանթը թիւ-
լիսամբանան չովինութեան ինչիւմ որդարած որդարի
լուցկի մըն է։ Ես եմ որ մէկ երկու ֆրանսե-
րէն յօդուածներու մէջ Բաֆֆիին ու Դրիքի
Արթուրինի գրական կարողութեանց մասին
վերապատումներ յայտնած եմ. բայց «միջակ
գրող» չեմ անուանած գանոնք, ինչպէս Պ. Մա-
լումեան կը գրէ խղիւղ թիւնը իմ մասունումս
Ես ըսած եմ, — եւ միշտ այդպէս կը մը-
տածեմ — թէ Բաֆֆի եւ Դրիքի Արթուրի ար-
իւեւելան Հայոց եւ թերեւս բովանդակ աղի
Հայութեան վրայ բարոյական ամենէն խորին
եւ ամենէն վերանորոգիչ ազդեցութիւնը գոր-
ծող երկու գրագէտները եղած են, բայց թէ ա-
ռաջիկայ՝ թէպէտ օտուած հարուստ երես-
կայոյ թեամբ, վրպողի ճիւղերով եւ հօգը գալ-
նութեամբ, անկախորդ եղած է «Իրեն արու-
հատալով»։ Իսկ թէ երկրորդը՝ քնաւ արուես-
տագէտ չէ եղած, Պ. Մալում, որ հայերէն չի գի-
տի եւ իր կարծիքը յայտնած է թիւիւրի ճա-
նոթէ իմացածին վրայ հիմնուելով, քնական է
որ ասանց վերապահումը չեղբողէ այդ երկու
մեծ դէմքերը. իսկ ես որ գեղեցկագիտական
համոզումներ երեւե չեմ ուզեր զոնի հայրե-
նասիրական զգացումներու անախօսելուց ցոյց
տուած եմ թերթի թիւներին ու յատկութիւն-
ները այդ երկու հայ գրագէտներուն։ Այսպէս
կ'ընեն լարողացիք, որոնք իրենց Շէքսպիրին
Վլքթոռ Հիւկոյին կամ Գալտերոնին վրայ
խօսած ատեններ անգամ չեն սքոզեր թերու-
թիւնները որ անպակաս չեն նոյն իսկ այդ
վերթիւրի հանձնարներուն քով։

Ինքնին ու եւ Մալումեանի մը թերթեւ ու
անաղիւս մէկ քննադատութիւնը ուշադրու-
թեան արժանի պիտի չըլլար անշուշտ. բայց
«Մալու» պէս թերթի մը մէջ որ Հայոց ամե-
նէն կարեւոր թերթերէն մէկը կը համարուի,
իրաւցընէ «սանձարձակ անբարեխղճութեամբ»
լեցումն այդպիսի յօդուածը որ հրատարակու-
մը կ'արժէ եւ նոյն իսկ անհարմար է որ նկա-
տողութեան առնենք. ասի մեր լրագրութեան
«պաշարողութեամբ» բարեբերոյ մէկ ոլորտի երե-
ւոյթին է, զոր այլեւս ատեն է որ ջնդիւր հիմնու-
վին. պէտք է վերջապէս հասկցնենք մեր
խմբագրներուն թէ լրագրիները պաշտօն ու-
նին հարաբերութեան ներկայացնել ոչ թէ այն
կամ այն իմաստալիւն ձափոտութիւնը, այլ
լուրջ եւ ուղղամիտ քննադատութիւններ։

ՆՈՐ ԴՈՐ. — «Նոր Դար» թարգման թղ-
թակիցը, պ. Հախումեանն, իր վերջին յօդու-
ածներէն մէկուն մէջ (թիւ 122) «Անահիտ»ին
նուիրած է ընդարձակ քննադատութիւն մը,
որուն մէջ կ'ուզիմ կէտ մը միայն ճշշել. Սքո-
պ. Հախումեան «Անահիտ»ին մէջ հրատարակուած
վրպականը (այսինքն Բաշալեանի, Սրուսանք
Ստեանի, Զարին Վարսամանի, Վ. Միլանանի,
Տիկին Սիմանանի, Օր. Յովհաննէսեանի եւ Գեորգ
«քառս կամ աշակերտական շարագրութիւն»

կը համարածակի անուանելու հետո մէջ կրեւ-
ցած Սվանանի ու Եւրասիականի բանաստեղ-
ծութեանց համար շուարած պահակի հեգնու-
թիւն մը կը հնչեցնէ, պարագան անշնան, գը-
ռեհիկ, ամենօրեայ է եւ ոեւ է ուշադրութեան
անպատճառ («Տեքանեղական» անուանել քը-
թութեանը երկու գրողներու որոնք իրարմէ
ա՛յնքան տարբեր են (մէկ դասական, երկրորդը
բոլորովին «մոտեմո» խառնած լատինացի), եւ «ան-
քատեղական» բառը արտասանի ա՛յնքան զու-
արժակի արձամարհանողով մը (մինչդեռ գիտենք
որ պահակներու հնարած աղբանիմաստ բառովը
որակուած ամբողջ շարք մը եւրոպական բանա-
բանողներ, Պոտլէոս, Մեկլէյն, Մեկերլինք, Ժիւլ
Լաֆոնտ, Մայաուէ, Ռոտինպաք, եւն, թէպէտ
հիւանդագին ներշնչումով բայց ամենաբարձր
գեղեցկագիրական արժեքով արուեստագէտ-
ներ են, եւ թէ այդ վարպետներուն հետեւ-
դին մէջ պէտք է նկատել լոկ յաջողած կամ
չաջողած ըլլալը, որովհետեւ արուեստի մէջ
գեղեցկագիրական նկատույթի իւրնները միայն
տեղ ունին եւ ոչ թէ ուսմիկ անողջապահու-
թեան մը քարոզները), այս բոլորը ինքնին կը
պարբեր որդայի անձեռնհասութիւնը անտաշ
ու դառնալի մտքի մը որ իր չնակցած բանե-
րուն վրայ վճիռ արձակելու կ'ենլէ։ Ատով չէ
ուրեմն որ պիտի զբաղվի։

Պիտի ի վեր հանեմ միայն պ. Հախումեանի
մէկ մեղադրանքը որ բարոյական խնդրոյ մը
մասին է եւ զոր լուսաւորելը կարեւորութիւն
զուրկ չեմ նկատեր։ Պ. Հախումեանի կ'ենթադրէ
որ «սանձարձակ ու արբոյիտ կատաղութեամբ»
անպատուեր եմ Սլեթունեանը, որուն մասին
սկիսարկութիւն մը ըրած էի («Մեր ուսանող-
ները» տիպոգրով յօդուածիս մէջ, եւ զոր պ. Հա-
խումեան կը ներկայացնէ իրեն, անմը որ ամ-
բողջ Պարիզում թէ՛ հայ եւ թէ՛ ֆրանսական
շրջաններում մշակուի է եղել իր հաստատութեամբ
լարքաշուրթեամբ եւ հասարակական անկաշառ
դպացմունքներով)։ Սլեթունեանը՝ այժմ ինչա-
զայր՝ յիմարեանց մը կը գտնուի, եւ իրօք տա-
ժանլի է ինծի համար գէշ խօսիլ այդ յաւա-
գին կաղտութեան մէջ զտուրուող անձի մը մա-
սին նախորդ յօդուածիս մէջ արդէն իր անու-
նը յիշած էի միմիայն ուսանողական Միւռ-
թեան վերջերս ցոյց տուած աննդգութիւնը ա-
պացուցանելու նպատակով, եւ իր վրայ չէի
ծանրացած, բայց վերջապէս մարդու մը յիմա-
րացած ըլլալը պատճառ մը չէ որ իր անցեալը
վարդագոյն տեսնենք։ Սլեթունեանը բաւական
ուշիկ ու գործունեայ երիտասարդ մըն էր, որ
սակային անկարգ մը, մակարոջ մը, եւ
հաւաւոր «քառաբն» մը եղաւ, տարօրինակ
փառամոլ մը, «էնթոիկան» մը, խօսք խառնող մը
եւ շահանդիւր մըն էր, օր մը, սակից 8—
տարի անց, իր պատշաճներուն հետ գծած
եւ իրաւագիրական ուսումնասիրութիւնները

զադրեցուցած էր ու յանկարծ հանրային գործիչ
դառնալու եւ հեւանդութիւնէն բնուած մը էր, հիւան-
դութիւնն որ անձնական գործ մը չուենայէն
ստալ կուղար, ծարին տտար ընկերութիւն կը
հիմնէր, միշտ իր գլխուն ատանց ու եւ խումբէ
պաշտօն ստանալու, եւ միշտ զիտաւորութիւն
ունենալով այդ ընկերութիւններուն վճարուած
ժարուածքովը, գլխաւոր օգտուողը ըլլալ՝ ու
միշտ կ'երթար, ինք իր գլխուն, շատ մը
Հայերէն եւ Ֆրանսացիներէ գումարներ
հաւաքելու։ Բարիդի Ուսանողաց Միւռթիւնը
սակից հինգ վեց տարի անց իր անհամակ-
ցութեանէն արտաքսած է պատուիրելով որ
այլեւս յանուն ուսանողութեան չգործէ երբեք,
բայց Սլեթունեան անդրադարձի կ'երպով շարու-
նակեց զօրով «ժառանգութիւն մատուցանել»
այնպիսի մարդոց որոնք իր ծառայութիւնը
կը մերժէին, Ջարգերէն յետոյ մատուանդ,
Բարիդի մէջ հայասէր Ֆրանսացի չմիայն որուն
զուր փառացի ըլլար մէկէ շատ աւելի ան-
զամներ, միշտ հայ կարօտ ուսանողներուն օգ-
նելու նպատակով, բայց այդ պատուաւորով իւ-
րաքանչիւր հայասէրն իր անձին համար մաս-
նաւոր գումարներ ալ փրցնելով, այսպէս՝ տե-
սակ մը յաւիտական մուրաշակ գարձած
էր, միայն հայ ուսանողներուն մէջ (որոնք օ-
տարներու առջեւ ընդհանրապէս գիտցան
ծածուկ պահել իրենց աղքատութիւնը եւ իրենց
գիւմունները սամանափակեցին Հայերուն մէջ)։
Մայրաքիջօրէն չորրորդ թիւ, քննող, գծուած խօ-
սելու եւ վարուելու ձեւ մընէր, ու ցնորա-
կանօրէն անեքեա՝ մէկ անձին տունը օրը երեք
անգամ երթալու չէր քաշուեր, «Աստուծու սի-
րոյն, ազատեցէք մեզ սա մարդուն ձեռքէն»,
կ'ըսէին Մառիյէ, Բոլ Մըլոն, Վանտալ եւ ու-
րիշ Ֆրանսացիներ, որոնք ա՛լ զգուած, ձանձ-
րացած էին այդ մշտական խնդրանքով մը իրենց
շուրջը անդադար սողացող արարածէն։ Ահա-
ւասիկ այն տիպարը, որուն Պ. Հախումեան
նոյզին աւետարանական գեղեցկութիւններ կը
վերաբերէ։

Պ. Հախումեանին չեմ սպասիր որ գեղեցկագի-
տական ներութիւններէ բան մը կարենայ հաս-
կնալ՝ բայց մարդու մը բարոյականին վրայ
վճիռ արձակելէ առաջ՝ պիտի փափաքէի որ
իւր խնդրոյ նիւթ տուած մարդը լրջօրէն ու-
սումնասիրէր. ոչ հանձար պէտք է ատոր համար
ոչ ալ գրական նուր գարդացում, պէտք եղած
թել մը լրջութիւն է, եւ զթել մը պարկեշտու-
թիւն։

ARMENA. — Considérations (Eludes sociales). — Florence, Imprimerie de G. Barbéra. — Paris, Librairie Fischbacher, Rue de Seine. — Գին և ֆրանք.

Տարբերակ, խառնաշփոթ, փոթորկալից, ու խռովիլ գիրք մըն է աս։ Հեղինակը, Հայունհի մը որ «Արմենա» կեղծախոսներն տակ կ'աքօզուի եւ որ ֆրանսերէնն ընտրած է իբրեւ արտայայտութեան գործիք, ցոյց կուտայ նախ շատ ընդարձակ ու մանրակրկիտ հմտութիւն մը, եւ խորին տիրացումը ֆրանսական լեզուին ուրուն բոլոր նորութիւններն ու բրտութիւնները, դասական փափուկ կ'ազդեան ինչպէս եւ թանձր «առկօ»ն իւրացուցեր է։ Չդուտ, հետաքրքիր, մշտաշարժ մտք մըն է յայտնապէս, որ եւրոպական նոր քաղաքակրթութեան բոլոր երեւոյթներուն վրայ պտտեցուցեր է իր քննարկը որ կը բռնէ ու միակողմանի, բայց ինքնուրույն տեսողութեամբ որ խուզարկող նայուածքը, եւ որ հակառակ եւրոպայի մէջ կ'ազմուած, եւրոպայցի մտած ըլլալուն միջոցն ուսկրներուն ծուծը Արեւելոյի տաքեր է։ Դրբին նիւթը կամ աւելի ճիշդ՝ գրքին յղացման պատրուակը, գրքին քննարկը կ'ընկտոր ու հեռիւն է ցնդին իւրաքանչիւր ընդհանուր գաղափարը, Հայաստանի վարդերուն ու եւրոպական վատութեան ըստնիկ ու զաղիր պատմութիւնն է եւրոպայի մէջ անկիւնէն, Արմենա անակութեամբ ու զարհուրանքով հետեւեր է հեռուն հայրենիքին մէջ մարտիրոսացող իր ազգին տառապանքներուն, ու միևնույն ատեն մտնէ՝ իր աչքերովն իսկ՝ դիտեր ու հաստատեր է իր շեռնակարծէն չանաճող հայրենիքին, իր վաճառապաշտ եռանկունութեան մէջ զարացած կառավարական ու դրամատիրական եւրոպային լիբրանտաբրերութիւնը այդ անասման ոճիբին հանդէպ, եւ այս գիրքը, ապա, ինքնաբերութեամբ, գրեթէ անգիտակից ցայտըով մը ելած՝ ուժգին կ'ալմուռնցնրով պայկնրու. չափ բեռնաւոր սրտէ մը, անաքօղ, համարձակ, անպատկառ, գրեթէ բերտ առտայայտութիւնն է իրենեւրուն հրէշային գոքարդուութիւնն իր գոքացած ցախին եւ այն մոլեխին, զայրացեցող, խնայելիզ զգուհանքին զոր քաղաքակրթութեւրոպային անսրբութիւնը իրեն անբնշխէն է։ Այդ երկրորդ տեսակէտն է մասնաւորապէս որ կը տիրէ գրքին մէջ։ Հեղինակը չէ տեսած վարդերը, հեռուէն, ու մտային ծանօթութեամբ մը միայն կը ճանչայ իր ազգն ու իր հայրենիքը։ Մինչդեռ եւրոպայի բոլոր զգայարաններովը զննել, հետազոտել, թափանցել է, անոր բոլոր կիզածաւորութիւններ, իտղութիւնները, ցածութիւնները երկարօրէն դիտել ու ճանչցել է, եւ անոնց իրեն աղղած հոկայ գանկլանքն է գլխաւորապէս որ այդ գիրքը տուն տունը է իրեն։ «Աստուածայնական մեծ անքնք մըն է այդ գիրքը, կը գրէ Վլեմանս», «Ճիշդութեամբ» ի մէջ չ'ըստարեւուած ընդարձակ յօդուածի մէջ, զոր կ'արձակէ Արեւելքը որուն արեւնը

կը չոտի բերաւոր վերքերէ, զէպ է Արեւմուտքը որ աչքերուն կ'ապոց մը կը գնէ եւ Բան մը չտեսայ կ'ըսէ ։»

Գրքին այս ընդհանուր գաղափարը ամենագեղեցիկ ու քայքայեցողապէս արգար ու ճիշդ գտնելով հանդերձ, չեմ կ'ընար անուշտ համաւարծիք ըլլալ անոր ընդգայնութիւնը, տեսութիւններն, մեկնութիւններէն ոմանց ւ նախ այս հմտութեամբ ու ձեռով իսկականապէս եւրոպացի մտքը, արեւելեան կրօնամոլութեան խորք մը պահած է որ երբեմն միջնադարեան հայ վարդապետներուն համակերպեալ ու երկնաբաղձիկ ողբը կը բերէ իր չըթուհներ վրայ ուր պիտի նախընտրէի կանացի սրտ մը ընդզգական ցուրն ու կատարութեան ճիշդ գտնել լոկ։ Ձեռք երախաներուն կանաչներն ստղծեցուցէք, կ'ըսէ՝ ուղղուելով հայ կրօնութեան, զէպ է երկինքը յտնել իրենց աչքերը, եւ բնէք իրենց՝ Տղա՛ւք, հոն է ապագան, հոն է Հայրենիքը։ Այս՝ երկրիս վրայ հայրենիքը ուրիշ բան չէ բացէ եթէ ծերութիւն, ձախտը, զուլթիւն, իրեւնդութիւն, մահ։ Այո՛, պէտք է ապրիլ՝ միմիայն ելքը ի նկատի օւնենալով։ պէտք է պատարասել մեր մուտքը երկնաւոր կայաններուն մէջ։ » Ձեմ սիրեր նմանապէս այն բոլոր հատուածները ուր Արմենա համբերութիւն, հանդարտութիւն կը քարոզէ, կ'ուզէ որ չարքաշ ու անտես աշխատանքներ միայն ըլլան Հայերը, — էշեր, եւ ո՛չ գեւորները — ու իր ասեղնութիւնը կը յայտնէ վրժարութեան, ինքնապաշտպանութեան համար փորձուած ու եւ ըսուած միջոցի դէմ։ Անհայր եւ անխղիճ չարութեանքն իտղացը կը հասնեմ, բայց կարծի չէ որ ընդունի մշտական համակերպութիւնը, եւ երկինքին յուր որ հաւատացեալները կ'ընայ միմիայն, լուծուած մը չէ չարացուող ազգի որ համար։ Արմենա, որ վեհանմն ու բորբոքեալ հոգի մըն է, անտարակոյտ օր մը պիտի ըմբռնէ որ հայ ցեղին համար այնչեւ մէկ իտէալ մը, մէկ գործ մը, մէկ գեր մը կը կայ, — իր վրէժ-միջոցութեամբ պարտատու, իր աղտաւոր մարն ծրագրմը, եւ այն՝ զպրացով, կեկեղեցիով, արհեստանոցով չէ աշխուս որ պիտի կարենայ իրահործել։ Ձեմ սիրեր նաեւ այն հակահրէական ճջերը զոր Արմենայի գիրքը կը պարունակէ։ Հայերը պէտք չէ մոռնան որ հրէայ ժողովուրդը, ինչ իրականութիւններէն արեւելեան աշխարհն ամենէն չարագրուած ժողովուրդն է։ եւ այդ ցեղին հարուստներուն դարձել լիութիւնը պէտք չէ որ մոռցնի տայ անոր անհամար աղքատներն անհուն ու դարաւոր թշուառութիւնը, որուն պէս հայ ժողովուրդն ալ երբեք չէ ունեցած։ պէտք է մոռնանք մասնաւոր թէ՛ այդ ժողովուրդը արտագրեց Մովսէսը, Եսայի, Դաւիթը, Յիսուսը, Արեւելեան, Գարշ Մարքը, եւ Հանրի Հայնէն։ ինչ անհամամայնութիւններ, ինչ հակասականութիւններ ալ որ գտնուին մեր երկու ցեղերուն

միջին, մինք պէտք չէ մոռնանք որ անոնք աշխարհիս ամենէն միմ ցեղերէն մէկն են եւ թէ մանաւանդ անոնք մեզի եղբայրն են դժբաղդութեան մէջ ։ Եւ մենք աւելանդեղիցիք ըսն մը պիտի ընենք աշխարհիս ապցիւ, եթէ անտեսելով իշխան գրամատիկներէն մեր աղգային դատին մէջ կրած վնասներն, ցոյց տանք այդ հաւատուող ժողովուրդին այն զթիւթիւնը զոր աշխարհ մեզի վրայաւ ։ Չեմ հաւատալ իր վերջապէս Արեւմտային այն բոլոր էջերուն մէջ ուր պաշտօնական եւ քաղաքային ողորմելիութիւնը ձաղկելու ատեն համայնապարփակ արհամարհանքով մը կը քամահրէ բովանդակ աշխման մտաւորական եւրոպան, ամբողջ արդի արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը, Այդ խոր տեսիլին յանդիմանելու համար, Արեւելքը աշխարհ եւ է արեւոյտ չունի ։ Արեւելքը եղաւ քաղաքակրթութեան մայրը, եւ եւրոպան անկից փոխառաւ ։ Երբ արդի մտաւորական գործին հիմունքը, բայց աշխարհակալը անհուն դիակ մըն է աշխատեալ, թմբած, նեխած, ստրկութեան, աղիտութեան, կրօնամոլութեան մէջ փտած, մտաւորականութեան անկարողութեան մատենած ։ ու մարդկային կորովին ամենէն բարձր ու ամենէն ազնիւ արտաստեղծութիւնները եւրոպայի մէջ կը խառնան աշխարհայեանի պատմութիւնը պէտք չէ մոռցնէ մեզի բոլոր հոս յալած ճիգերը զոր եւրոպայի մտաւորականութիւնը ի գործ կը դնէ մարդկային ցեղին ազնուացման համար եւ որոնք երկարազնդիւս վրայ գրեթէ միայն Արեւմտեան մէջ է որ (Ամերիկան ալ Արեւմտեան աշխարհին մէջ ճիշդ համարելով) կը կեցդրոնան հիմա ։ ու գրեթէ սրբապիղծ կը գտնեմ Արմինիան երբ կը հնգնէ եւրոպական գիտութիւնը եւ արուեստը, «ճշգրտիմ քաղաքակրթութիւն մը Արուեստին մէջ ... Սուտ Գիտութիւն մը ։ գիտութեան համակ կազմուած, եւ որ մարդս կը յիմարացնէ, եւն» ։ Գիտութիւնը որ գերազույց բարեբարուն բացառական տէրը պիտի ըլլայ աշխարհիս, եւ որ միակ կոսմոսը պիտի դառնայ վաղուան մարդկութեան եւ գլխաւոր ներշնչաբանն արուեստին ու բանաստեղծութեան, եւրոպային զաւակն է, Այն պահուն ուր Արեւելքը ուրիշ կամ արտադրած չունի բայց եթէ Համբարտիկ ըսմ թուաններ որ իրենց սոփաճնիտով կամ պոքսըրներով արեւնի քերթուածներ միայն յօրինելու կարող կը հանդիսանան, մարդկութեան մարդարեւները, իմաստունները, երդիչները, մոգերը, որոնցմով երեքմն Արեւելքը հրապարտեցաւ, Արեւմտեան մէջ է որ Բարի Դոքսը կը շարունակեն, հեռու տիղմով ու արեւնին, եւ վեր անոնցմէ ։ Անոնք աշխարհային, թալանքով, Անաթոլի միտան, Միկեթիլիք կը կոչունին ու մարդիկութեան Աստուածայունչին գեղեցիկագոյն էջերէն մին կը խմբագրեն, Պիտ-

թըլո, Փահլայ, Վիրտով կը կոչունին ու ընտեթեան զէմ մարդուն միտմ գլխաղնական պաշարը կ'ընդլայանն, Ռոտէն, Փաթիէն, Վեհեսլակին, Ռիսթիլէր, Սէն-Սան, Փոքրէն, Ռէժան կը կոչունեն եւ մարդակերտ Գեղեցիկութեան սահմանները կ'ընդլայանն, Պիպլը, Ժոռէն, Անտէր, էլիթէն, Ռեքլիք կը կոչունեն եւ մարդկային ընկերութեան ներդաշնակաւորումը կը պարտաստեն Արեւելքը աշխարհային իրաւունք չունի Արեւմտեանքին զէմ յոխորտալու, որովհետեւ բաց ի ճարտարարուեստի կամ ողն իսկ արուեստի մէկ քանի հնաւանդ թէ եւ միշտ թանկագին արժանիքներէ (չինական անօթներ, ճարտական կերպաններ ու զծագրութիւններ, պարկական գորգեր, եւն), մտաւորական ու բարոյական կարգին մէջ ոչինչ ունի եւրոպայի զիմացը կանգնեցնելու ։ Երբ վերանորոգումը եւրոպային պիտի ընդդէր ։ եւ համեստ խոնարհ, երախտագէտ պէտք է որ ըլլայ եւրոպային հանդէպ ։ Իր այն մէկ քանի անկիւնները (Ճաւրոն, Եգիպտոս, Հնդկաստան, եւ արդէն մասամբ Ճաճկաստան) որ վերջերս ընդհանուր մեռելութեան վեր ցցուցան կեանքի յանկարծական զարթոյնով մը, այդ քանին կարող եղան լոկ չնոր հիւ եւրոպային, որուն քաղաքակրթութեան մուտքը իրենց մէջ՝ գիրեցեց ցնցեց, երեքարաղուց, կերպարանափոխեց ։ Ու մասնաւորապէս եթէ Արեւելքի մէջ կայ ցից մը որ ըսաւ երբեք իրաւունք չունի եւրոպային հանդէպ այդ ամբարտաւան լեզուն որոճածելու, հայ ցեղի է. նախ՝ որովհետեւ անցեալին մէջ, Արեւելքի մեծ օրերուն, հայ ցեղը՝ հակառակ իր բոլոր ձիւրքերուն խոյր ու ինքնատիպ քաղաքակրթութիւնին մը չէ կրցած ինքնիշխան լսողծիւ ու եւրոպային ոչինչ կրցած է ուսուցանել, երկրորդ՝ որովհետեւ արդէն, — ինչպէս յաճախ կ'ըսեն եւն, — Հայը, հակառակ Արեւելքի ցեղ մը ըլլալուն, եւրոպացի է աւելի քան ասիացի՝ իր խառնուածքով, ձգտումներով, կատարած ու կատարելիք գերով, իր պէտք է միշտ ինքզինքը եւրոպական մարդկութեան մէկ հեռուոր հատուածը նկատէ եւ զանգատ յայտնելու պահանջ իսկ՝ պէտք է գաղափար ու թէ իբրեւ արեւելցի մը որ Արեւմտեան նշովը կ'աճանդէ, ալ իբրեւ եւրոպական ընտանիքին մէկ դուռը մնացած դասակը որ արտունջ կը բառնայ իր մօրը ։

Այսպէս Արմինա անարգար է Արեւմտեան նկատմամբ ու միմիայն կը տեսնէ վայելչութիւնը, չափադրածօղնելու, խաբեղանքու եւ խոզերու կամ սողուններու զատակարար որ վաղանցուկ ու փոտած կեղեւն է, փոխանակ ստանելու ներքին մասը, մտածող ու զղացող մասը սիրտն եւ ուղեղը, բուն եւրոպայն ։ Բայց Արմինա անարգար է մանաւանդ, երբ Հայոց զժաղդութեանց հանդէպ եւրոպային անտարբերութեան նշանակած ստեղծ բոլորովին զանց կ'առնէ յիշիլ այն ազնիւ անհատականութիւնները որ Արեւմտեան բոլոր եր-

կիրնրուուն մէջ բողոքեցին Դանիէին զէմ ու պաշտօնական Եւրոպային զէմ որ մեղսակից կը հանդիսանար: (Վերսալիոյ անուր միայն ա նպամ մը, անուղղակի յիշատակած է, եւս՝ յոյալի) շինչ որովհետեւ մինք լեռեցանք, անիրաւեցանք, կոխտուեցանք, մեզի զէմ եպած անիրաւութեանը մասին մեր արձակած բողոքին ամենէն գեղեցիկ, ամենէն աշխուռ ամենէն գիտակցօրէն վնճ ձեւը տարու համար, մենք պարտաւոր ենք որ եւ անիրաւութեանէն խուսափել Ի՞նչման տղաւոր պիտի հնչէր Հայուէի մը բերնին մէջ, անէծքին ու ողբին քով, օրհնութեան բառ մը տիկին Սմարտինիւրուն ու Սելմանիւրուն, Լիւսիւրանիւրուն ու Շարլոթանիւրուն, Մաքքլանիւրուն ու Սնաթօլիւրուն Լաթինսիւրուն, Արեւմտեանի մեր բոլոր քաղաքներու ու եղբայրներուն որոնք սրտանց մեզի հետ եղան մեր ցաւի օրերուն, եւ որոնց յանցանքը չէր երբէն Հայադեցան մեզ ճողոպրել աղէտէն:

Որքէն Կէտ մը որ Արմենայի գրգռին մէջ ինծի տաճոյ կը թախ, իր այն ձգտումն է ուրով Յրանալի համար իր զգացած սէրը կը կեդրոնացնէ հին Կաթողիկէ Յրանալային, եւ յեղափոխութեան Յրանալային համար իր արհաւիրականն ու ատելութիւնը միայն կը պահէ:

«Յրանաւ», կը գտէ, աշխիւ, ասպետական, վսեմ՝ դիւցազնիւրութիւններով հարուստ Յրանաւ՝ Յրանաւ՝ մեծ ժամն եւ՝ Իրքին, Ինչո՞ւ լուեցիր անարգութեան ասղիւ, Աստուծո՞ւ ձեռքէն ձայնիդ որոտումները աշխարհ կը ցնցէին, սրտերը թուշը կը հանէին, զբւռնիկ հողերին իսկ կ'արկնցնէին, ամէն մէկ նեարդը կ'եղբարացնէին, ամէն բան կը յափտակէին ցնորարքի, անպիմաւորելի աւելին մը մէջ: Եւրո իբրեւ ազատութեան աստիւծան իբրեւ Աստուծոյ զինուոր հերկայանալով, երկաշարի սուրդ կը ճօճէր, փայլակներ կը ցաղգէին անկից որ բոլոր բերքուն մէջ կարգ մը վառէին:

«Եւրո ոճիւրներ, դաւաճանութիւնները գործունէին, ժողովուրդները անձկացին հորիզոնը կը գննէին՝ Ի՞նչ պիտի ըսէ, Ի՞նչ պիտի ընէ Յրանաւս» կը մտածէին Իր ամենափոքր բուռերը հաշուի կ'առնուէին, իր ամենէն աննշան շարժումները հետեւողներ կ'ունենային: Վեհափառ Իրաւարար մը, զերազոյն Հարցու կ'ըմ, անպղծեցիկ Գուշակ մըն էր ան, եւ իր պատգամները մրբիկներ կը յարուցանէին կամ ցնծութիւններ կը ծնուցանէին: «... Աստուծո՞ւ իր խաղը աշխուշի թնդար. մեր հինգ հարիւր հազար զոհեր աստոր արիւնքս ապացոյցներն են... Եթէ Հայու յո՞ւճակի մարիալն պատճառն ինչ է որ «Նեկեղեցոյ անդրանիկ աղչիկը»»(*) Գուշո՞ր որ գինքը ձեռքնիւնցնէ, սզղէ ու վա-

րէ (որպէս թէ քրիստոնէայ Յրանաւն անկարգ կնիկ մը ըլլար) Միաբանութիւնը այն մարդը» (*) որոնց մեծ հանդերձնէրն մէկն է «մարդուն չար կամ բարի գործելու ազատութիւնը ճանչնալը, եւն, եւն»

Ոչինչ աւելի անձնիչ է եւ անիրաւ քան այս դատումը. Յրանաւ միշտ նոյն վեհանքն ու ասպետական երկիրը եղած է, Ռաչակալութեանց ատենը ինչպէս եւ Մեծ Յեղափոխութեանէն ի վեր Նախկին շրջանին, քրիստոնէական եղբայրակցութեան զազափարն էր որ զինքը մըդեց Եւրոպային հրաւէր կարգաւ՝ Արեւելքի քրիստոնէաներուն օգնութեան երթալու. Յեղափոխութեան յետոյ, մարդկային եղբայրութեան զազափարն էր որ զինքը վառեց իր ուսէրը բոլոր բռնապետութիւններուն զէմ արձակելու, լուծէ փրկելու համար բոլոր կեղեքումները: Եւ այս երկրորդ շրջանի Յրանալութեան մեծ է քան առաջին շրջանինը, որովհետեւ Յեղափոխութեան Յրանալային պայքարը աւելի ընդարձակ աւելի մաքուր, աւելի մարդկային թուշէ մը կը ներշնչուէր, եւ աւելի ալ բեղմնաւոր որ եղաւ, քանի որ Ռաչակալութեան պատերազմները ապարդիւն մնացին, մինչդեռ Յեղափոխութեան Յրանալային քարոզած «ազգայնութեան զգրութեան շնորհիւն է որ այս գաւառ մէջ իրենց գերութիւնէն փրկեցան շատ մը ազգութիւններ, եւ երբէն մենք օր մը ազատ Հայրենիք մը ունենանք, ասի պիտի ըլլայ նորէն իշխողն Յեղափոխութեան Յրանալային արեւմտեան քաղաքակրթութեան մէջ ցանած ազատական սկզբունքներուն:

Վերջին գիտողութիւնն մըն ալ՝ Արմենայի ոճին մասին: Այդ ոճը, որ, տրուած ըլլալով հեղինակին աշխուական ու վեհանքն խառնուածքը, կրնար ու պարտէր անորդատուրէն մաքուր խորիւս ու մեծաշուք գեղեցիկութիւն մը պահպանել, յաճախ կը լրբուէր գոհնիկ ու ապաւան «առկող» մը ներմուծութիւնը, եւ շարադրութիւնն իսկ, որ ա' յնչափ կուտ ու կատաւիւր է գեղեցիկ հատուածներուն մէջ, յաճախ անախորժ ընտանեկանութիւններու, սրճաւանի խօսակցութեան ցատքոտութեան, գուհարախօս լրագրի վարնոց արամտութիւններու կը զինքն. եւ այսպէս, քարմանալի հակասութեամբ մը, Արմենա կ'երթայ յաճախ փոխ կ'առնէ կոպիտ, ցեխաւ, չողիքոտ, թարախտ բառերը գործելով, զիւնադիւտներով, դրամատիւրներով՝ մակարոթներով, կաւառներով ու դատարկապարծներով խոնդուած պրովառնէ մինչդեռ ճիշդ այդ պրովառնէ նկատմամբ իր զգուշութեամբ գուրա թափելու համար այդ գիրքը գրելու մղուել է:

Սակայն, այս բոլոր դիտողութիւնները զինքն արդիւր Արմենայի գիրքը նկատելէ իրեն ամենէն հօգու, ամենէն արտօրոյնակ, ամենէն լրբովի գրքերէն մէկը որ կարգացած

(*) Յրանաւ:

(*) Յրանաւ-Մասններ:

ըլլամ(°) ։ Ու . թիբեա ալ այդ բոլոր թիբերու թիբները , այդ հակասութիւնները , այդ անկապակցութիւններն ու անհնարաշատութիւններն են որ , խառնուած , հալած , ձուլուած , յազդուեցնելով ամենի կոհակին մէջ որ գերբը կ'ո ղողէ , անոր այդ վերջովի ու արտակարգ հանդամանքները կազմեն , Պէտք է ընդունել խառնուածքները այնպէս ինչպէս որ են , եւ զիրենք դատել իրենց բնութեանը հանմամբ . կարեւորը՝ կենդանութիւնն է , ինչ ձեւի մէջ ալ յայտնուի ան . եւ Արմինայի գերբը առլի է կեանքով , կրնանք անոր մորթին ու հազուադէպ վրայ մեր առարկութիւնները ներկայացնել , բայց անոր մէջն է վաղող արեւը տաք է եւ կենսասխալու . եւ այդ կը բաւէ որպէս զ սերեւնց այդ գիրբը . Ու վերջ է վերջոյ , առաջին տպաւորութեան ընդհարումն յետոյ , երբ ամբողջութեանը մէջ նկատուի այդ գիրբը եւ ջանաքը դաս ըմբռնել այն հոգեկան ու մարտար վիճակին մէջ ուր երկնուած է ան , կ'ըմբռնենք անոր արամբանութիւնը որ բարդ է բայց ոչ զուրկ միտ . ինչն է Արմինա հոգին ունի Միջին Դարած միտաբանական մեղակայնութիւն , այն խառնող արեւուհիներուն կամ դաժան ճգնաւորներուն որոնք իրենց վաղեմին միտութեանը կամ իրենց անապատին մոտկութեանը մէջն աշուշին գերբերկարող գեղեկութեան մը յառած , պիղծ , տգեղ ու անարդէ գտնակին ամէն ինչ որ այնպարի կեանքը իրենց ոտքերուն տակ կը փակէ , եւ որոնք իրենց զգուանքն արտայայտելու համար հողերէն կեանքին դէմ ու իրենց անէծքը երկրի մոծերուն ու բռնաւորներուն դէմ , աշխարհիկ լեզուին ամենին բերտ ամենին բարբարոս , ամբողջ գայրահատ բաները մերթ փոխ կ'անելին ։ Անոնց պէս , Արմինա կ'առնէ պնծանութիւնը , սալոններուն կեղծիքը , աշխարհիկ կեանքին բոլոր արուեստակութիւնները , մտքի մարդոց բոլոր յաւակնութիւնները . իր ոգեկանութիւնը գինքը կը մղէ մինչեւ դարձնելովս ուտելովս սովորութիւնն , զոր ինքը՝ «գիակուանք» կ'անուանէ , եւ զոր կը համարի ոճիր մը կեանքին ու բռնութեան դէմ դործուած . զգուանքով կը խօսի քորակի միայն , որ Աստուծոյ հերտաւած ձեւերը կը քննի , կը տպեցնէ , կը ծանուցէ . կը հայհոյէ Վոյթէնական հեղեղի կեանք , Նիքիչէական մեծ ծամուրթեան , Ռընանեան սկզբագութեան

դէմ կը քարոզէ պարզ , միամիտ , նախնական , մաքուր , ժաւետարանական կեանք մը , որ սահի իրեն նպատակաւոր ունեւայով երկնաւոր կայաններուն մէջ . ժամանակ մը .

Ահաւասիկ այն նողկանքը պատկերը որով Արմինա կը ներկայացնէ արդէ եւրոպան .

« . . Այս զեղումները , այս ամէն լուծի գոռոց թօթափութիւններ , այս ամբողջին վայեմանքը հրատարակը ծարաւ , վաստակի , դրամի , շահի , ապօրինի բաներու այս արջառաքաղցութիւնը , սա թղթախաղը , «սրտաններ» , «քուտա»ներ , Պորտալի յափշտակութիւնները , սա ցածու թիւնները , շորթութիւնները , աւարատութիւնները , սա բանամայական սերունդները , սա բոլոր գործի մարդիկը , կառաղիւսապակներ , եւ ասանքով սա պարեմնաւոր ամենին հողերուն որ ամենին հողերուն խեղճութեան կ'առնէ թիբանայ ու կ'անարդէ դաս , շնահանութիւն , ժխտում ամէն բանի , անուիլ արարած մահուան , ունայն վերացուեցնել , շնահանութիւն , զոգուեցնել , վախկոտութիւն , շախմատի տուրքեր , անյապ արքունացաւորութիւն , պիւտեմ , պատերազմական զարհուրելի ու անցեալին մէջ անմոտ շնահողմներ , արարութեան դէմ լկտի մեղանշուններ , այնպէս որ այսինչ երկրին մէջ կարելի չէ գիտնալ թէ օրէնքը ոտնակոխ եղած է , ոչ այն պալատին մէջ ուր օրէնքը կը հիմնուի , ոչ այն պալատին մէջ ուր օրէնքը կը գործադրուի , շնչեմ քաղթիւնութիւն արուեստներու մէջ , յարաբերութեանց մէջ , սալոններու մէջ . բնական խաղեր՝ շղերուն խաղաղութիւն համար շարահիւտուած . բարոյական զգուշապանութեան բացարձակ տգիտութիւն , բազմակութիւն , մորմանականութիւն , բազմաշարութիւն , ամուսնական կայեւրութիւն , թուարկութիւն , անկարողութիւն , ամուլ է դեր , խարդախութեան , նենգութեան , թուհաւորման հասնելու չափ խաբարդուած անշարատութիւն մը . դիակով շնչուած ուտեմ մը , ճաշակելիքի մոտեմարտութիւն մը , մարդկային ստամոքսներ՝ գիական արաններ փոխուած . . . Յիգիսցանքներուն փորձարկութիւն մէջ կարծութիւն իրենց կ'առնէին հացեմունտ պատուով մը փրցնել տալ անաթութիւն աստիճաններուն . սպասաւորներ որոնց հետ անարգանքով , անողութեան կը վարուէին , եւ որոնք բնականաբար անպարկիշ են եւ առանց անանուիւրութեան , տեղեր , որոնք իրենց ծառանդութեան կը պահանջեն առաքելութիւնները զոր իրենց չունեն , Գիտուններ որ ամէն բան թորանցէն կ'անցնեն նիւթը գննելու համար , այն աստիճան որ ալ իրենց աչքերուն մէջ

(°) Ուստի օրերու կարգով , երբէ Աստուծոյ Ռովելի Ռովելի մէջ իրենի փուլէթ լկտում մեծանուն ֆրանսիացի զաւթաւոր զարգաւորէն , արատաւոր գերբ մը որուն Տեղեկաւոր աղբիկ մըն է՝ ըսին ինչի , եւ ունի իսկ՝ ինչ որ առէն զարմանալի է՝ իրենց մը . . . իրենց չեմ տեսած ուրքեան աղբիկ՝ այնքան չափաւորութեան միացած լիզգեմանքն ու յազմանքը չափաւոր իրարու կը խառնուէին , ջնջող տպաւորութիւն մը թողով : Այն ինչ որ այս քաղաքի մէջ մտնուած ու գրուած է , այնու շեշտով չեմ փորձէի ինչ ըմբռնութեան հետքով մը , իսկ յայտնի զբոլոր սրտախաղաղութեան ծարաւը կամ անհանգիստ . ձեւի մը մէջ , կարելի է անոր յարմարեմքը բնագոյնով մէջ ճշարի զապախարհներուն մասին վերաբնութեան ընել , բայց անկարելի է ուրախ թէ այդ գիրքը զարմանալի ու մտախաղաղ կը գործէ :

տեղ չի մնար զայն ոգեւորող իմացականութիւնը նշմարելու նստ լաւ կը ճանչնան ընկալարեւը եւ շատ գէշ՝ ընակիչը ծառը ձմեռը միայն կը տեսնեն, անոր ծաղիկն իրենց տեսողութենէն կը վրիպի ։ Սուս գիտութիւն մը, համակ գոհողութենէ կազմուած ։ այնպիսի գիտութիւն մը «որ մարդ կը յիմարտ ցնէ» ։ . . . Բնագիտութիւն մը որ ուրիշ բան չէ բաց եթէ Յոնիական, Ելէական կամ Անաքսագորեան վարկածներուն անդադրուած յեղեղները (ատկից դուրս չեն կրնար ելլել արդէն) ։ Փառքեր որ կորուսած են չնորհիւ այն իրողութեան որով «մոլոպոլորդները միշտ ներդաժման են անոնց համար որ աւմենն կարծր գոհողութիւններու կ'ենթարկեն զիրենք, այն միակ պայմանով որ յաջողութիւնը վարձատրէ այդ գոհողութիւնները» ։ Ախտադրամանութիւն մը որ ուրիշ բան չէ բաց եթէ խաբխափող ու մարդապաշտ քրիստոնէութիւն, բացի աւողաբանութեան եւ հակահետադարձութեան մէկ քանի պատուէրներէ ։ զորից ոճրագործ վերորժական յանդգնութիւն մը ։ որ կը կորստէ ։ կը յաչէ ։ կ'անդամաւորուէ ։ կը փլուցէ ու կը քայքայուէ ։ . . . Պճնադարձեալ կիներ ։ որ չըբազկեստին խշրոացնելու համար զանց կը թափեն, պաճուճուած, սեւ թիւնթուած, մանր մուկն զարդերով, շնորհակ ջուրկերով ծածկուած, խնկարկուած, փառաւորուած, բաց զատարկամիտ ։ չաղփաղփա, անտանելի կերպով նանրախոս, պառայալ ու զեղով՝ հակառակ քանչիւր ընդունակութիւններու ։ կամ ծնացած ներգիւծինչպէս բարբարոսօրէն պնդասեղմուած իրենց մարմինը, ամբողջապէս անգիտակ իրենց վեհմ ճակատագրին ։ եւ աւելի քան երեք խորպայէս ստորնացած ։ ստրկացած ։ արհամարհուած . . . Պոռնիկութիւնը ամէն անկիւն թոյլատրուած ։ հովանաւորուած, զարգացած, կատարելագործուած ։ բացէ ի բաց ծանուցուած, ամէն քսակի յարմարցուած (պէտք է բան մը ընել վերջապէս զինուորականներուն համար) ։ ամէն դասակարգներուն մէջ տարածուած ։ պետական հաստատութեան մը կարգը բարբարոս ։ Անամօթ, նոյն իսկ եղեռնական բողաբանութիւն մը ։ որ իր մահացու ցանցերը մինչեւ անդամ նուիրական մանկութեան վրայ կը նետէ ։ «Հերետակ պատրաստող» կնիկներ որոնք իրենց չափերը գործը կը կադարեն ։ այդ բաներուն զէմ միջոցներ ձեռք առնելու պայտան ունեցող իշխանութիւններուն գրեթէ հայրական նալուածքին տակ ։ Ապակաւ նարար վտանգ մը նարկիսներու, հակաբանական տարփամոլներու՝ երկու սեռէն ու ամէն

տարիքէ ։ թունաւոր սուսկեր որոնք կը բազմանան երբ բարոյական սանձարակուծութիւնը իր գաղափարակէտին հասած է ։ Ոճրագործութիւն մինչեւ այն աստիճան որ տըղաքներ իրար կը ապանան ։ յիմարութիւն, ու մասնաբաշտ պանծասպանութեան յարածուն խնկութիւնը ։ սատանապանութիւն ։ ապիրատութիւն՝ որոնք մոլեղին «քեշնետող» մը ու զարուբեցուցիչ համեմատութիւններով կ'աւելնան ։ Ճաթրտուք, խախտուածք, խանգարում, քայքայում, լըրբեմուտութիւն, փխտութիւն, խոզութիւն, վատութիւն, մաղաս, թուք, շեռ՝ ծայրէ ծայր ։ Այս դարուս վերջին հոնտիւնին հասած եւրոպայ՝ ահա քու բարեբեկուց իրական, վաւերական պատկերը ։ ահա ինչ որ քու մէջը կը տրէ ։ եւ եւ եւ, Ամբաքի մը ։ բարբարոս, անբարեկէտ աղիկ մը, որ աստեղ քու ծեր քաղաքակրթական ծեփուած ։ գաճած երեսիդ կը թքնի ։ կը կարծան որ մենք Հայերն՝ քեզի համար յարգանք կրնանք ունենալ ։ Մեզի համար ի՞նչ ըրիր, զարեւի՛ խորթ մայր ։ Մեզ քեզնէ զատող փակոցը մեր կործանած երկրքներուն փայտակներով կազմուած է ։ քու եւ իմ հայրենիքս մէջնաղը մեր մեռելները ։ մեր անդամանելի աւերակները կան դիզուած . . . »

Եւ հին միանձնութիւններու պէս ։ Արմենա ունի միանգամայն անպարագիծ ու անսպառ գործով ու գթութիւնը որ անոնց կուրծքը կը լեցընէ՝ երկարներու, պղտկներուն, ճգմունքներուն, տառապողներուն համար եւ խնայեղ պայտումը ամէն բանի որ մաքուր ։ գերերկրաւոր, ներքին, հոգեկան ։ խորհրդաւոր ։ ու մշտական երկրպագութիւնը արքայի մոգին՝ չտեսնուած ։ գուշակուած ։ բաղձացուած ։ հեռաւոր ու համայնափիւս Աստուծոյն համար ։ Ու այս բոլորը արտայայտելու համար Արմենա կը գտնէ ալեղով հոգիով չինուած այն նոյն բազաւորութիւնները զոր ունէին միջնադարեան երազանքին օրերուն սոփոյն ու ցաւագին կոյսերը ։

«Քրիստոս պիտի լուծէ մեր վրէժը ։ կը սաղմոնէ իր գիրքն աւարտելու համար ։ Եւրեկուսա ։ այսօրուս ։ քամարտումները, մոռցուածները վաղը պիտի փառաւորուին . . . Մենք Աստուծոյ կ'աղօթենք ոչ թէ աշխտեալ ժողաքականներու պէս ։ այլ սիրով համակուած . . . Հայաստանը ։ իր դաւաւակներուն, իր հաւատքին, իր օրէնքին մէջ արիւնշտա՛յ ։ ամէն մէկ անգամը կարատուած ։ ցեղէն կը մռնչէ ։ ա՛յլ արցունք չունի թագաւոր ։ «գործադրութեան գինովութիւնը խելքը գլխին տարեր է» ։ Բայց օր մը պիտի արթննայ իմ հայրենիքս ։ դողա՛ց՝ ք, որով

հետև ձեր վրայ պիտի կաթկթի, դունաւս Արեւմուտքի վա՛ւս պետութիւններ, արիւնը որ իր մարտիրոսի ճեմակ զգեստներէն կը վազէ, . . . Յիւսուս աշխարհիս դատաւորը պիտի ըլլայ՝ երբ հասնի կատարած ժամաւնակին, ան կոշուած է ազգերուն դատաւորը, աշխարհիս դատաւորը, ողջերուն ու մեռածներուն դատաւորը, Սուրբ Հայաստանը, իր սուգերը, իր որբերը, իր ձագերուն ձագերը իմանելով, աչքներուն այդ բոլոր աւերակներու կուտակումներն ընդգրկելով, մէկիկ մէկիկ հաշուելով իր կրած բոլոր մահացու անարգանքները, — եւ մեծ, գեղեցիկ, վեհափառ, նուիրագործուած՝ ցաւէն, որ իր հոգին կը քարացնէ, զէմը կը մարմարացնէ, — ծունկի պիտի դայ եւ Աստուծոյ երկնացրնելով իր արեւնթաթախ թեւերը զոր դուք կտրտեցիք, սապէս պիտի աղօթէ՛ անցնողներուն համար .

«Գթի՛ւ, Տէր՛ս Նախ իմ դահիճներուս, որովհետեւ անոնց ոճիրները վրիճեք թերեւս յաւիտեանսպէս կը հեգպանեն թու բարութեան, արդարութեան, անթույլութեան խորաններէդ : Գթի՛ւ, Տէր՛ս, Գթի՛ւ իմիններուս որ մնացին. օրհնէ՛՛ այդ ձագուկները, քու արարածներդ, իմ նահատակուած որդիներուս ու աղջիկներուս գաւակները : Անոնց չըթնաքնէն, մտքէն, սրտէն հեռացուր ստութիւնը, զրէժալնդրութիւնը, ատելութիւնը, թող ըսին, ինչպէս որ կ'ըսեմ ես՝ իրենց մայրը. — Գթութեւ թի՛ւն, ո՛վ Տէր՛ս Ողորմութիւն, օրհնու՛թ իւր, միաբանութիւն, ո՛վ տէր, իմ հոգեվարժ խեղճ ժողովրդիս . կտրէ՛՛ վերջապէս իր զերութեան կապանքները. տո՛ւր իրեն վերջապէս սուրբ, անմահ Ազատութիւնը . անոր արդարութեան ծարաւը յազեցուր քու Արքայութեանդ կենսախալտ աղբիւրին մէջ :»

• • •

Ես կը բաղձայի որ իր յառաջիկայ գրքին մէջ մեր ժամանակին ու մեր հոգիին աւելի մօտ գտնէինք Արմինան, Կարող է ասոր, իր միջնադարեանութեան մէջ արդէն շատ տալիս կը գտնեմ մեր միջնորդութեն . ու իր միտքը, տարրական պատգով, այդ անցնալի կեդեւն, մարդջապէս թօթափելու ատակ կը թուի ինձի : Ուժ մըն է որ կը յայտնուի այս նախընթաց գրքով, ես կը ցանկայի որ այդ ուժը զէպ կ'էն օրերը սաւառնումներով իր թափին լաւագոյն մասը չկորսնցնէր այլեւս, Մենք հիմա իր բոլոր անդամներուն մէջ ջանջախուած, ամբողջ մարմինը վերքերով ծածկուած ժողովուրդ մըն ենք, կարօտ՝ հոգեկան խրախոյսի, կազդուրիչ ձայներու, արի եւ աղէի :

ճիգերու : Անձնուէր ձեռքեր պէտք են մեզի՛ մեր վերքերը կապելու համար, ներդաշնակ ու հզօր ձայներ՝ մեր ցաւը աշխարհին երկելու, ու կրակոտ հոգիներ պէտք են մեզի՛ որպէսզի մեզ սրտապնդեն պայքարին մէջ զոր պարտաւոր ենք մեզի՛ դիմացակ ու մուրճ ձաժմաններուն մէջէն, ոչ թէ՛ Վերկնաւոր կայանը՝ հասնելու համար որ նոյն իսկ կիթէ դոյուս թիւն ունենար, քաւակաւ գոհացում մը պիտի չըլլար մեր հոգեպաշտ չարաքանքներուն փութաբէն, այլ հասնելու համար մեր երազի պատեղ, մեր հոգին վրայ, մեր ձեռքով, մեր եղբայրներուն ու մեր զաւակներուն համար լիալիբ ու խորխոր իրականացումին : Աստուած շատ հեռուն է եւ Արմինա՛՛ եթէ արդար ըլլար՝ անոր ալ քիչ մը մաս պիտի հանէր այն անձնագրէն զոր միջակ ու չար դիւանագետներու խմբակի մը զէմէ՛՛ արձա՛՛ քանի որ ան ալ լուռ ու անտարբեր մնաց զինքը դարեւ ի վեր բազկատարած աղերսողամբողջ ժողովրդի մը խողխողումին առջեւ :

Արմինա՛՛, որ այնքան զորովալից խանդաղատանքով մը, այնքան մոխ ու արիւնի սիրով մը կը զուրգուրայ իր ցեղին վրայ, պիտի ըմբռնէ այս հրաւերին շանակութիւնը : Կնոջ մաքուր, անշահախնդիր, դաշնակաւոր ու կաթնոյցի ձայն մը որ հիմա կորովի, եղբայրութեան, քաջութեան եւ յօրի երգը հնչեցնէր մեզի, ամենէն անգին բարեբը պիտի ըլլար մեզի համար : Այս Միանձնուէրի գրքէն յետոյ պիտի սպասե՞ք ուրեմն Արմինայէն՝ Գրող Գիրքը, վերքեր կապող ու վնասաւորները ամբապնդող Գրող Գիրքը :

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

ՔԻՒՐՏԸ

— • —

Հայաստանի ամենախելոյ անկեան մը զաւակ ըլլալով եւ Քիւրտի հետ ունեցած բազմազան յարաբերութեամբս անոր ընտանորութեանը, զաղափարներուն ու գործերուն ծանօթ, կաթեւոր կը համարիմ, այժմեան մեր տապալակ օրերուն մէջ, մեր եւ այդ տարրին մէջ ծագած ատելութեան աստիճանի հասնող գոտումին կորստաբեր տխուր հետեւանքներուն հանդէպ,